

Het Bolognaproces: een introductiemodule

Nederlandstalige versie

Maart 2023

Inhoud

1. Introductie	4
Deze module.....	4
Doelgroep en leerdoelen.....	4
Voorkennis.....	4
2. Ontstaan en ontwikkeling van het Bologna proces	5
2.1. De Sorbonneverklaring	5
2.2. De Bolognaverklaring	5
2.3. De leden van de Europese hoger onderwijsruimte.....	6
2.4. Van wie is het Bologna proces?.....	7
2.5. De ministeriële conferenties	7
2.6. De voortgang van het Bologna proces	8
3. Invoering van een gemeenschappelijke gradenstructuur	9
3.1. Van drie naar vier cycli	9
3.2. Invoering in Nederland	10
3.3. Graden en titels	11
3.4. Invoering in andere landen.....	11
4. Kwalificatieraamwerken	14
4.1. Kwalificatieraamwerken op Europees niveau	14
4.2. Kwalificatieraamwerken voor vakgebieden	15
4.3. Kwalificatieraamwerken op nationaal niveau	15
4.4. De stand van zaken in Nederland: het NLQF.....	15
4.5. Het nut van kwalificatieraamwerken	16
5. De instrumenten van het Bologna proces	17
5.1. ECTS	17
5.2. ECTS-onderdelen	17
5.2.1. ECTS-credits.....	17
5.2.2. ECTS Course Catalogue.....	18
5.2.3. ECTS Grading Table	19
5.3. ECTS en ECVET	21
5.4. Diplomasupplement	21
6. Kwaliteitszorg	22
6.1. Richtlijnen in het kader van het Bologna proces.....	22
6.2. Nationale verschillen	22
6.3. De stand van zaken in Nederland.....	23

7.	Erkenning.....	24
7.1.	Lissabon Erkenningsconventie	24
7.2.	Automatische erkenning van leerprestaties	24
7.3.	ENIC-NARIC	25
8.	Relatie met het Erasmusprogramma	26
8.1.	Het Erasmusprogramma.....	26
8.2.	Erasmus Charter for Higher Education	26
8.3.	Nieuwe elementen binnen het Erasmus+ programma (2021-2027)	27
9.	Hoe gaat het verder?.....	28
	Bronnen / meer lezen	30

1. Introductie

In juni 1999 tekenden ministers van onderwijs van 29 Europese landen de zogenaamde Bologna Verklaring. In deze verklaring spraken ze af om te streven naar één Europese hoger onderwijsruimte. Het doel was om het voor studenten en werkenden gemakkelijker te maken om overal in Europa te kunnen wonen, studeren en werken. Het Bolognaproces is nog steeds actueel en heeft grote invloed op het (hoger) onderwijs in de landen die bij het proces zijn aangesloten en dus ook op de hoger onderwijsinstellingen en hun medewerkers.

Deze module

Deze module is bedoeld om je een overzicht te geven van de gevolgen van het Bolognaproces voor de ontwikkeling van het hoger onderwijs in Europa, en in het bijzonder in Nederland. Je maakt kennis met de instrumenten die in het kader van het Bolognaproces zijn ontwikkeld en krijgt inzicht in welke gevolgen het Bolognaproces heeft of heeft gehad voor jouw werk binnen een universiteit of hogeschool.

Deze module is oorspronkelijk ontwikkeld door het Nederlandse team van Bologna Experts in het kader van het FaBoTo+ project (Facilitating the Use of Bologna Tools for Higher Education Institutions and Quality Assurance Organisations) dat financieel werd ondersteund vanuit het Erasmus+ programma. In maart 2023 is de module door de Bologna Experts geactualiseerd.¹

Doelgroep en leerdoelen

De primaire doelgroep van deze module is medewerkers in het (hoger) onderwijs. Het leerdoel van deze module is: inzicht verwerven in het Bolognaproces en de gevolgen van het proces waarmee medewerkers in het hoger onderwijs te maken krijgen.

Nadat je deze module hebt gevolgd:

- weet je hoe het Bolognaproces is ontstaan en hoe het zich heeft ontwikkeld;
- weet je welke gevolgen het Bolognaproces heeft (gehad) op het hoger onderwijs in Nederland;
- weet je welke instrumenten zijn ontwikkeld in het kader van het Bolognaproces;
- weet je op welke manier je als medewerker met deze instrumenten te maken krijgt en hoe je ze kunt gebruiken.

Voorkennis

Voor deze module heb je geen specifieke voorkennis nodig.

¹ In de periode 2022-2024 bestaat het Nederlandse team van Bologna Experts uit: Eltjo Bazan (Hogeschool Utrecht); Anja Brandsma-Dieters (NHLStenden Hogeschool); Fred Jonker (Wageningen Universiteit); Guido van Leerzem (Universiteit Tilburg); Robert Wagenaar (Rijksuniversiteit Groningen); Bas Wegewijs (Nuffic); Els van der Werf (voorheen Hanzehogeschool Groningen), alsmede vertegenwoordigers van ISO en LSVb en het Nederlandse NA Erasmus+.

2. Ontstaan en ontwikkeling van het Bologna proces

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, komt het Bologna proces niet voort uit een initiatief van de Europese Commissie maar uit een actie van vier EU-landen. Op 25 mei 1998 ondertekenden Frankrijk, Duitsland, Italië en Groot-Britannië in Parijs de zogenaamde Sorbonneverklaring. Directe aanleiding was bezorgdheid over de concurrentiepositie van het Europese hoger onderwijs in mondiaal perspectief.

Deze vier landen zetten hiermee een discussie in gang die een jaar later leidde tot de ondertekening van de Bolognaverklaring en de start van het Bologna proces. Het doel was om het voor studenten en werkenden gemakkelijker te maken om overal in Europa te kunnen wonen, studeren en werken. In dit hoofdstuk zullen we de ontstaansgeschiedenis van het Bologna proces uiteen zetten en uitleggen wat dat voor Nederland betekent.

2.1. De Sorbonneverklaring

In de Sorbonneverklaring spraken de onderwijsministers van Frankrijk, Duitsland, Italië en Groot-Britannië het voornemen uit om te komen tot een vergelijkbare en transparante structuur van het hoger onderwijs. De ondertitel van de verklaring luidde: "Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system". De nieuwe structuur was gebaseerd op twee cycli, *undergraduate* en *graduate*, zoals dat in de Angelsaksische landen al gebruikelijk was. We noemden dit daarom toen ook wel het BaMa-proces (BachelorMaster-proces).

Het doel van de Sorbonneverklaring was tweeledig. Ten eerste: het vergroten van de economische slagkracht van de Europese landen door ervoor te zorgen dat de hoger onderwijsinstellingen studenten beter opleiden voor de toekomstige arbeidsmarkt. En ten tweede: het bevorderen van de (internationale) mobiliteit van studenten en afgestudeerden.

2.2. De Bolognaverklaring

De Sorbonneverklaring vond weerklank in de andere Europese landen. Op 19 juni 1999 zaten 29 Europese ministers van onderwijs in Bologna bijeen voor de ondertekening van de Bolognaverklaring. Zij vertegenwoordigden de volgende landen: België, Bulgarije, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Slovakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland. Dat wil zeggen: alle EU- en EU-aspirant-leden en alle leden van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA).

Dit was de start van het Bologna proces.

Het doel van het Bologna proces is het creëren van een Europese hoger onderwijsruimte (European Higher Education Area; EHEA) met vergelijkbare academische graden, waarin mobiliteit van studenten, docenten en onderzoekers bevorderd wordt, de onderwijskwaliteit gewaarborgd wordt en het hoger onderwijs een Europese dimensie krijgt.

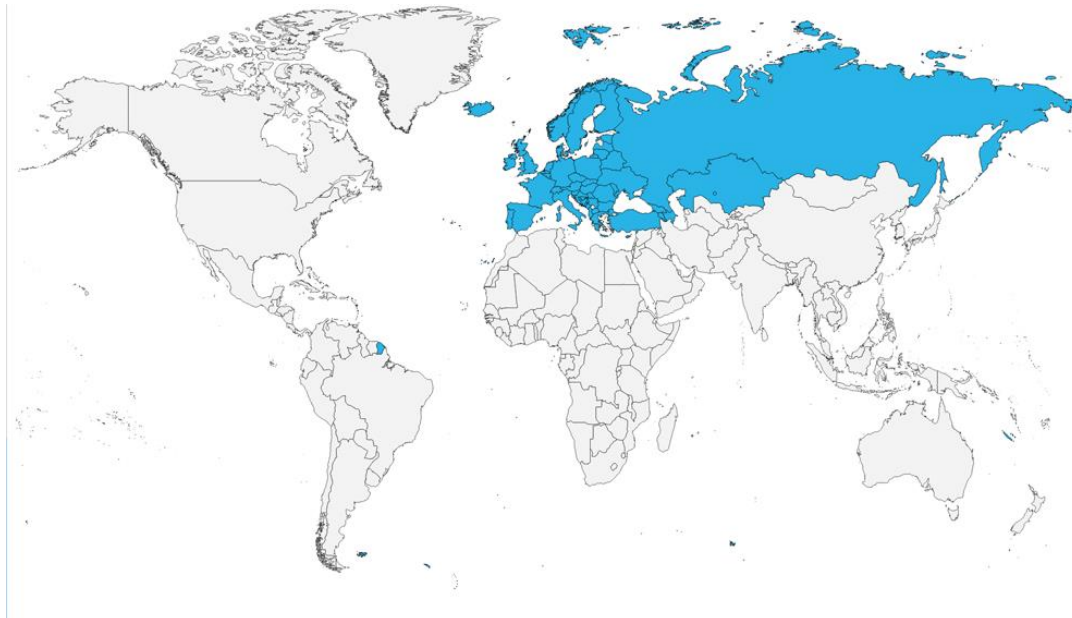
2.3. De leden van de Europese hoger onderwijsruimte

Het Bolognaproces was in eerste instantie een West- en Centraal-Europese aangelegenheid. In de loop der jaren sloten zich echter steeds meer landen bij het Bolognaproces aan en werden lid van de Europese hoger onderwijsruimte.

Een land dat lid wil worden van de EHEA moet de *European Cultural Convention* hebben ondertekend en moet zich bereid verklaren om de doelstellingen van het Bolognaproces na te streven en in hun nationale hoger onderwijsstelsel te implementeren.

Momenteel maken 49 landen, plus de Europese Commissie, deel uit van het EHEA-initiatief. Het betreft de volgende landen: Albanië, Andorra, Armenië, Azerbeidzjan, België (zowel het Vlaamse als het Waalse deel), Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Georgië, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Kazachstan, Kroatië, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Luxemburg, Malta, Moldavië, Montenegro, Nederland, Noord-Macedonië, Noorwegen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Rusland, San Marino, Servië, Slowakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Turkije, Vaticaanstad, het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Zwitserland, Wit-Rusland.

De positie van Rusland en Wit-Rusland is echter aan het veranderen. In het najaar van 2022, werd bekend dat Rusland in 2023 een nieuw nationaal systeem voor het hoger onderwijs gaat lanceren en uit het Bolognaproces stapt. In april 2022 werd al besloten dat het recht op vertegenwoordiging van Rusland en Wit-Rusland in een belangrijk overlegorgaan van het Bolognaproces is opgeschort (zie onder 2.4.).

Afbeelding 1: EHEA landen.

2.4. Van wie is het Bolognaproces?

Het Bolognaproces wordt aangestuurd door de ministers van onderwijs van de deelnemende landen. Tijdens de twee- tot driejaarlijkse ministeriële conferenties wordt de voortgang van het proces geëvalueerd en wordt vastgesteld wat de volgende stappen zullen zijn.

De dagelijkse aansturing van het Bolognaproces is in handen van de zogenaamde *Bologna Follow-up Group* (BFUG). Hierin zitten vertegenwoordigers - meestal ambtenaren van een onderwijsministerie - van de landen die deelnemen in het Bolognaproces. De Europese Commissie is ook lid van de BFUG. Tijdens de BFUG-vergadering van 11-12 april 2022, werd besloten dat het recht op vertegenwoordiging van Rusland en Wit-Rusland in de BFUG werd opgeschort.

De BFUG is verantwoordelijk voor het toezicht houden op de voortgang van het Bolognaproces. Daarnaast bereidt de BFUG de ministeriële conferenties voor. Naast de deelnemende landen zijn ook andere organisaties vertegenwoordigd in de BFUG, als *consultative member* of als *partner*. De European University Association (EUA), European Associations of Institutions in Higher Education (EURASHE), European Student Union (ESU), European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) (samen de zogenaamde E4) en de Council of Europe zijn de meest vooraanstaande *consultative members*.

De BFUG wordt ondersteund door het *Bologna Secretariat*. Dit secretariaat rouleert. Het is gevestigd in het land waarin de volgende ministeriële conferentie plaatsvindt. Op dit moment is dat Armenië (tot 30 juni 2024).

2.5. De ministeriële conferenties

De onderwijsministers van de landen die participeren in het Bolognaproces komen elke twee tot drie jaar bij elkaar om de voortgang van het proces te bespreken.

In 2001 kwamen de onderwijsministers in Praag voor het eerst weer samen na de ondertekening van de Bolognaverklaring. Daarna waren er gezamenlijke vergaderingen in Berlijn (2003), Bergen (2005), Londen (2007), Leuven/Louvain-la-Neuve (2009), Boedapest/Wenen (2010), Boekarest (2012), Yerevan (2015), en Parijs (2018), Rome (2020).

Elke vergadering wordt afgesloten met de ondertekening van een communiqué, genoemd naar de stad waarin de vergadering plaatsvindt. Daarin geven de ministers aan welke prioriteiten ze voor de komende jaren willen stellen. Op basis daarvan is steeds een werkplan voor twee of drie jaren opgesteld.

Een overzicht van de verklaringen die in de loop der jaren zijn ondertekend, kun je hier vinden: <http://ehea.info/page-ministerial-declarations-and-communiqués>

2.6. De voortgang van het Bolognaproces

Om de voortgang van het Bolognaproces te kunnen bepalen, worden voorafgaand aan de ministeriële conferentie voortgangsrapportages opgesteld. Dit gebeurde voor het eerst in 2005. Oorspronkelijk lag de verantwoordelijkheid hiervoor bij de BFUG, die de informatie opvroeg bij de nationale overheden. Toen bleek dat overheden de neiging vertoonden een (te) rooskleurig beeld te geven van de eigen inspanningen, werd dit veranderd.

Sinds 2012 is de rapportage uitbesteed aan de Europese Commissie, en in het bijzonder aan de ondersteunende dienst Eurydice. De gedetailleerde en betrouwbare rapporten worden uitgebracht onder de titel: *The European Higher Education Area in 20...: Bologna Process Implementation Report*. Het jongste rapport is van 2020. Daarnaast hebben ook de EUA, onder de titel *TRENDS*, en de ESU, onder de titel *Bologna with student eyes*, hun analyses op de voortgang van het proces gepubliceerd.

Een overzicht van de voortgangsrapporten die in de loop der jaren zijn gepubliceerd, kun je [hier](#) vinden.

3. Invoering van een gemeenschappelijke gradenstructuur

Een van de doelstellingen van het Bolognaproces is om in alle deelnemende landen het hoger onderwijs te organiseren op basis van vergelijkbare cycli die elk leiden tot een internationaal herkenbare graad. In eerste instantie richtte het Bolognaproces zich op de bachelor- en mastercyclus. In 2003 werd een derde cyclus bij het proces betrokken: het doctoraat.

De belangrijkste reden voor deze harmonisatie van de gradenstructuur is de wens om de verschillende nationale systemen beter op elkaar te laten aansluiten en de eindkwalificaties beter met elkaar te kunnen vergelijken. De veronderstelling is dat dit de mobiliteit van studenten en afgestudeerden zal bevorderen en dat het de aansluiting op de arbeidsmarkt zal verbeteren.

3.1. Van drie naar vier cycli

In het kader van het Bolognaproces werd de afspraak gemaakt om het hoger onderwijs te organiseren op basis van drie cycli: eerste cyclus (bachelor) tweede cyclus (master) en derde cyclus (doctoraat). Deze staan nu ook bekend als de niveaus 6, 7 en 8 van het *European Qualifications Framework*. Inmiddels is er een cyclus aan toegevoegd, die leidt tot een Associate degree, niveau 5 van het *European Qualifications Framework*. Deze cyclus bestaat naast de bachelor-cyclus.

- Associate degree

De korte cyclus heeft een studielast van 120 ECTS-studiepunten (2 jaar) en leidt tot een Associate degree. Een Ad-opleiding bereidt studenten voor op de arbeidsmarkt, of een vervolgopleiding op bachelorniveau.

Aanvankelijk was de Associate degree bedoeld als tussengraad en vormde het onderdeel van de eerste cyclus. In 2018 werd de Associate degree in de verklaring van de Bologna-onderwijsministers in hun vergadering te Parijs bevestigd. De Associate degree komt echter niet voor in alle landen die deelnemen aan het Bolognaproces.

- Bachelor

De eerste cyclus heeft een studielast van 180-240 ECTS-studiepunten. Deze cyclus leidt tot de graad van bachelor en bereidt studenten voor op de uitstroom naar de arbeidsmarkt of op een vervolgopleiding op masterniveau.

In Nederland heeft een bacheloropleiding in het wetenschappelijk onderwijs een studielast van 180 ECTS-studiepunten (3 jaar), terwijl in het hoger beroepsonderwijs een bacheloropleiding een studielast heeft van 240 ECTS-studiepunten (4 jaar). Sinds enkele jaren bieden hogescholen ook driejarige bacheloropleidingen (180 ECTS-studiepunten) aan, speciaal gericht op instromers met een vwo-diploma (zie ook onder 3.2.).

- Master

De tweede cyclus heeft over het algemeen een studielast van 60 tot 120 ECTS-studiepunten en duurt dus 1 tot 2 jaar. Hierop zijn uitzonderingen mogelijk waardoor een masteropleiding een langere duur heeft.

- Doctoraat

De derde cyclus leidt tot de graad doctor of PhD. Aan de derde cyclus worden meestal geen ECTS-studiepunten gekoppeld. Het gaat om het zelfstandig uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek dat wordt vastgelegd in een proefschrift. Tijdens de cyclus wordt het onderzoek soms gecombineerd met een onderwijsprogramma.

Daarnaast bestaat het zogenaamde *Professional Doctorate* (PD), dat kan worden behaald na het afronden van een doctoraatstraject aan een *university of applied sciences*.

3.2. Invoering in Nederland

In Nederland werd in 2001 een wetsvoorstel aangenomen over de invoering van de bachelor-masterstructuur in het hoger onderwijs. De Nederlandse hogescholen en universiteiten zijn vanaf het studiejaar 2002/2003 overgegaan op 'de BaMa-structuur'. Een complicerende factor hierbij was het binaire stelsel: naast universiteiten bestaan er immers ook instellingen voor hoger beroepsonderwijs. Dit binaire stelsel bleef in Nederland ook na de invoering van de BaMa-structuur gehandhaafd. Dit had tot gevolg dat er twee verschillende types bacheloropleidingen ontstonden.

Voor toelating tot een bacheloropleiding aan een universiteit moet een student minimaal een vwo-diploma hebben behaald of het propedeusediploma van een hbo-bacheloropleiding. Een bacheloropleiding aan een hogeschool kan worden gevolgd na een afgeronde havo- of vwo-opleiding, na een afgeronde opleiding in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo 4), of na het behalen van een Associate degree. Speciaal voor instromers met een vwo-diploma, bieden hogescholen ook driejarige bacheloropleidingen (180 ECTS-studiepunten) aan.

Zowel hogescholen als universiteiten bieden masteropleidingen aan. De masteropleidingen van de hogescholen zijn doorgaans beroepsgericht. De masteropleidingen van de universiteiten hebben meestal een meer academisch karakter. In principe hebben studenten die een bacheloropleiding hebben afgerond toegang tot een masteropleiding in hetzelfde vakgebied. Daar zijn wel wat uitzonderingen op. Studenten die een bachelor op het hbo hebben behaald, moeten soms eerst een schakelprogramma volgen voordat ze een universitaire masteropleiding mogen starten.

Het Bolognaproces heeft nog weinig invloed gehad op de universitaire doctoraatsprogramma's. In 2022 zijn de Nederlandse hogescholen gestart met het aanbieden van *Professional Doctorate* trajecten. De introductie van het PD maakt een doorlopende leerlijn van bachelor via master tot doctoraat in de beroepskolom mogelijk.

In Nederland maakten Ad-programma's in eerste instantie deel uit van hbo-bacheloropleidingen. Sinds 1 januari 2018 zijn het zelfstandige opleidingen; dit is vastgelegd in de WHW. In toenemende mate zie we bij de Ad-opleidingen een samenwerking tussen een hbo-instelling en een mbo-instelling, waarbij beide instellingen een deel van het programma aanbieden. De betrokken hbo-instelling is in zo'n geval eindverantwoordelijk voor de opleiding. Door een helder beroepsprofiel, een groter aantal studenten en versterkte arbeidsmarkt-relevantie, is het streven de Ad-opleiding beter zichtbaar te maken voor studenten en werkgevers.

3.3. Graden en titels

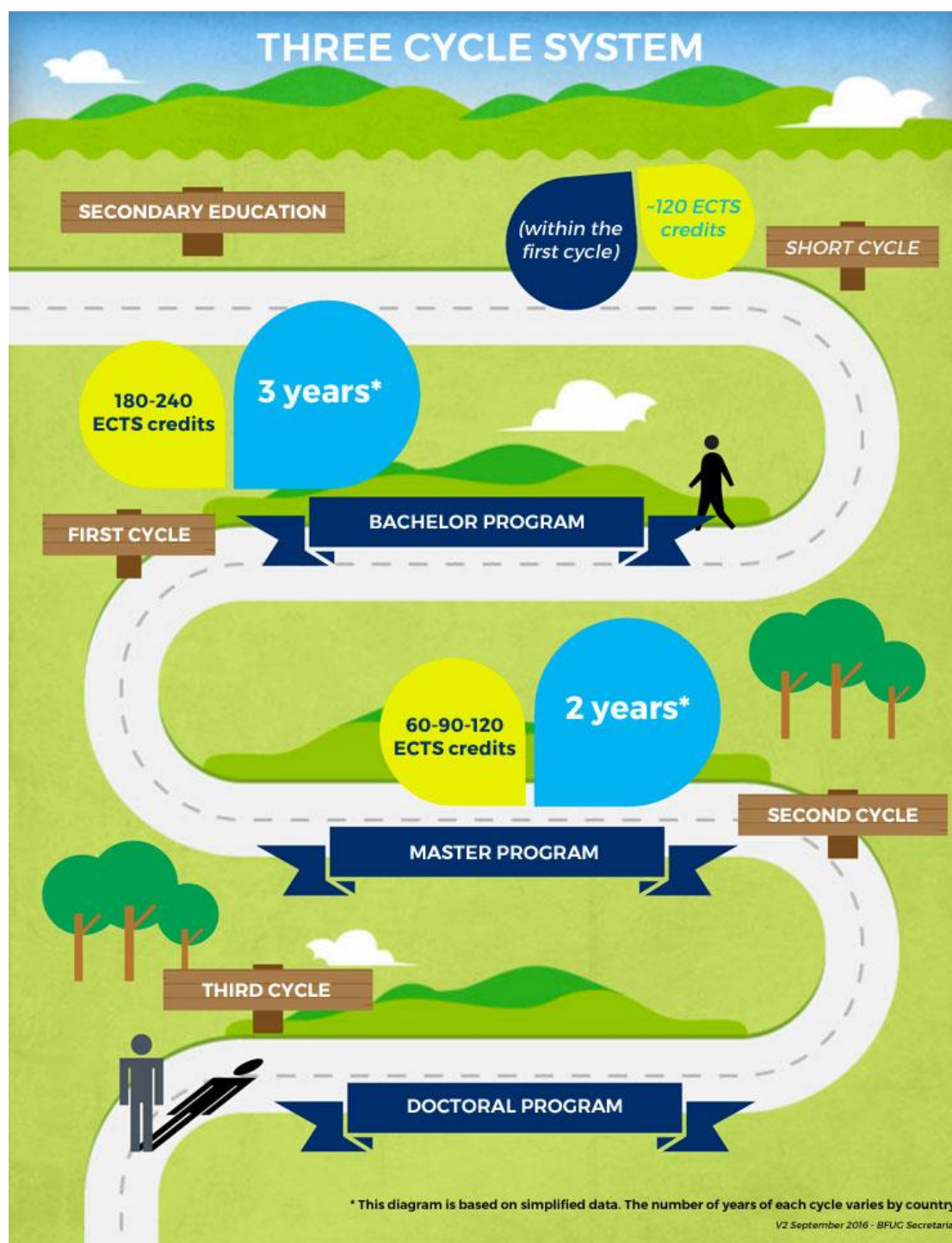
Het succesvol afronden van een bachelor- of masteropleiding leidt tot een diploma waaraan een graad is verbonden. In Nederland is er geen onderscheid in graden tussen het wo en het hbo. Wel verschillen de graad-toevoegingen. In het wo gaat het om graden met de toevoeging 'of Arts' of 'of Science'. In december 2018 is de toevoeging 'of Laws' geïntroduceerd. In het hbo werkt het anders. Vanaf september 2013 wordt per domein bepaald welke toevoegingen aan de graad mogelijk zijn. Het gaat dan om 'of Arts', 'of Science', 'of Laws', 'of Business Administration', 'of Social Work', 'of Education'. De Ad-graad heeft geen toevoeging.

Bij het verlenen van een graad, komt het recht op het voeren van een titel. Hier is ook een verschil tussen hbo en wo. Bij hbo-graden gaat het om 'ing' en 'bc', bij wo om 'drs', 'ir', en 'mr'. Voor meer informatie, zie: [Regeling titulatuur hoger onderwijs](#)

3.4. Invoering in andere landen

De invoering van de drie-cycli structuur verloopt niet in alle landen even voorspoedig. Nationale tradities en belangen blijken in veel landen een aanzienlijk obstakel bij het doorvoeren van een geheel nieuwe gradenstructuur. Hoewel de drie-cycli structuur formeel in alle landen is ingevoerd, valt er nog wel een slag te maken. Zo bestaan er bijvoorbeeld in diverse landen nog steeds geïntegreerde masterprogramma's: programma's die leiden tot een mastergraad, zonder dat er uitstroom op bachelorniveau is. Dit is niet in lijn met de afspraken in het Bologna proces.

Zie [The European Higher Education Area in 2020: Bologna Process Implementation Report](#) voor een gedetailleerd overzicht en meer informatie.

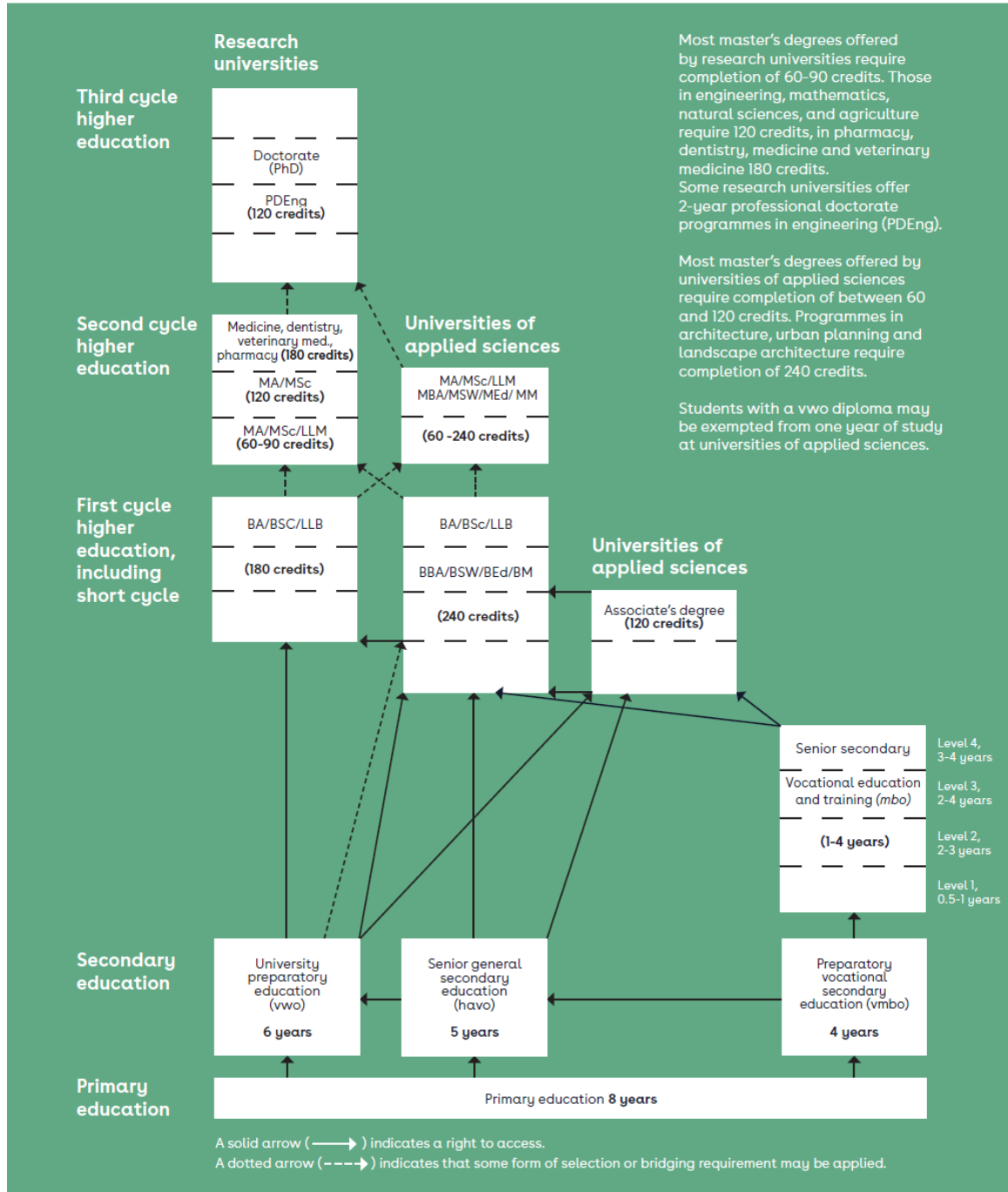
Afbeelding 2: De drie cycli.

Update January 2023

The Dutch education system

The higher education system in the Netherlands is based on a three-cycle degree system, consisting of a bachelor, master and PhD. Two types of programmes are offered: research-oriented degree programmes offered by research universities, and professional higher education programmes offered by universities of applied sciences.

Afbeelding 3: Het Nederlands onderwijssysteem.

4. Kwalificatieraamwerken

Met het invoeren van een gemeenschappelijke gradenstructuur, ontstond behoefte aan inzicht in vergelijkbaarheid van kwalificaties. Hoe verhoudt een opleiding zich ten opzichte van een andere? Wanneer kunnen lerenden van de ene opleiding doorstromen naar de andere?

Een kwalificatieraamwerk is een schematisch overzicht van eindniveaus die door leerlingen, studenten en andere lerenden kunnen worden behaald.

We maken daarbij onderscheid tussen kwalificatieraamwerken op Europees niveau en op landelijk niveau.

4.1. Kwalificatieraamwerken op Europees niveau

- **Framework of Qualifications for the European Higher Education Area (QF-EHEA)**

In 2005 werd tijdens de ministeriële conferentie in Bergen het *Framework of Qualifications for the European Higher Education Area (QF-EHEA)* vastgesteld. Dit raamwerk omvat de kwalificaties die binnen het hoger onderwijs vallen: eerste cyclus (bachelor), tweede cyclus (master), derde cyclus (doctoraat), en ook de korte cyclus (Associate degree). Deze kwalificaties worden beschreven op basis van generieke leeruitkomsten en het aantal ECTS-studiepunten dat aan de kwalificaties gekoppeld is (m.u.v. de derde cyclus).

Een voorbeeld ter illustratie. Bij het behalen van een bachelordiploma, heeft de student aangetoond over onder andere de volgende vaardigheden te beschikken:

- [student has] demonstrated knowledge and understanding in a field of study that builds upon [their] general secondary education, and is typically at a level that, whilst supported by advanced textbooks, includes some aspects that will be informed by knowledge of the forefront of their field of study;
- [student is able to] communicate information, ideas, problems and solutions to both specialist and non-specialist audiences;
- etc.

Het QF-EHEA beperkt zich tot het hoger onderwijs. Al snel werd duidelijk dat het belangrijk was om de kwalificaties van de complete onderwijscyclus in een raamwerk vast te leggen. Immers, zonder de beschrijving van de andere niveaus, blijven er nog veel vragen over doorstroming van lerenden. Dit leidde tot het *European Qualifications Framework for lifelong learning*.

- **European Qualifications Framework for lifelong learning**

Het *European Qualifications Framework for lifelong learning (EQF)* is gebaseerd op een zogenaamde *Recommendation* van de *European Council* en het Europees Parlement. Het is vastgesteld in 2008 en is nu leidend op Europees niveau.

Dit raamwerk omvat alle opleidingsniveaus, van het basisonderwijs tot en met het hoger onderwijs. Het EQF onderscheidt acht niveaus, waarvan de laatste vier (5, 6, 7 en 8) overeenkomen met de niveaus in het QF-EHEA, inclusief de korte cyclus.

4.2. Kwalificatieraamwerken voor vakgebieden

Ook op het niveau van vakgebieden zijn kwalificatieraamwerken ontwikkeld, zowel nationaal als internationaal. Toonaangevende internationale referentieraamwerken zijn ontwikkeld door internationale groepen van vakexperts in het kader van het TUNING initiatief. TUNING *Educational Structures in Europe* startte als project in 2000 en heeft zich ontwikkeld tot een benadering voor het herontwerpen en ontwikkelen van curricula ten behoeve van implementatie van *student centered learning*. In het meest recente TUNING project *Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe* (CALOHEE) zijn de uitgangspunten van de QF-EHEA en het EQF gecombineerd. De TUNING projecten worden gesteund door de Europese Commissie.

Daarnaast bestaan er nationale referentie raamwerken. Een goed voorbeeld zijn de zogenaamde *Benchmark statements* ontwikkeld door de *Quality Assurance Agency* (QAA) van Groot-Brittannië. Deze zijn te vergelijken met de landelijke opleidingsprofielen zoals die in Nederland in het hbo worden gebruikt.

4.3. Kwalificatieraamwerken op nationaal niveau

In 2005 werd tijdens de ministeriele conferentie niet alleen het QF-EHEA vastgesteld, ook zegden de onderwijsministers van de Bolognalanden toe elk voor hun eigen land een nationaal kwalificatieraamwerk (NQF) te zullen ontwikkelen.

Deze NQF's geven een beeld van de onderwijskwalificaties die in een bepaald land bestaan. Om de internationale vergelijkbaarheid mogelijk te maken, worden de kwalificaties in een NQF afgezet tegen het EQF. Het is aan de individuele landen om te bepalen op welke schaal de nationale onderwijsorganisatie wordt ingedeeld, mits er een vertaling naar de 8 EQF schalen zichtbaar is.

Het ontwikkelen en vaststellen van een NQF is doorgaans een langdurig proces, omdat vele *stakeholders* het over de inhoud eens moeten worden. De landelijke vaststelling gebeurt na een toetsing door een internationaal team van deskundigen. Inmiddels is in de meeste Bolognalanden het proces afgerond of op z'n minst in gang gezet.

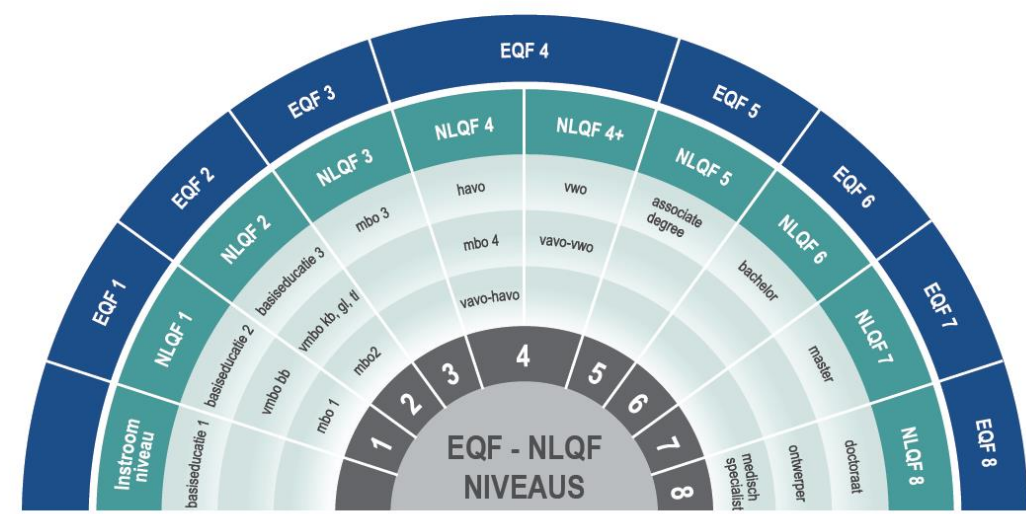
4.4. De stand van zaken in Nederland: het NLQF

Het Nederlands Kwalificatieraamwerk (NLQF) is vastgesteld in 2011. Alle door de overheid gereguleerde kwalificaties zijn ingeschaald op een NLQF-niveau. Om de vergelijking van het NLQF met het EQF gemakkelijk te maken, is er voor gekozen om in het NLQF ook te werken met 8 niveaus.

De afbeelding hieronder geeft een schematisch overzicht van de kwalificaties in het NLQF. Sinds 2012 kunnen ook opleidings- en scholingsaanbieders uit de private sector zich in laten schalen. Deze inschaling gebeurt door het Nationaal Coördinatiepunt NLQF.

Schematisch overzicht generieke inschaling in NLQF en EQF van door de overheid gereguleerde kwalificaties.

Afbeelding 4: NLQF overzicht.

4.5. Het nut van kwalificatieraamwerken

Een kwalificatieraamwerk maakt het mogelijk om de niveaus van kwalificaties te vergelijken. Het geeft inzicht in het werk- en denkniveau dat iemand met een afgeronde kwalificaties heeft. Dat maakt het gemakkelijker om een goede keuze voor een vervolgopleiding te maken en toegelaten te worden. Het maakt daarbij niet uit of de kwalificatie is afgegeven door een publieke of een een private onderwijsaanbieder. Zo kan bijvoorbeeld het eindniveau van iemand die een secretaresseopleiding aan een erkende Nederlandse mbo-instelling heeft afgesloten met behulp van het NLQF worden vergeleken met het werk- en denkniveau van iemand die een opleiding voor secretaresse van een private aanbieder heeft afgerond.

Door koppeling van het nationale kwalificatieraamwerk aan het EQF, kunnen kwalificaties uit alle Europese landen met elkaar vergeleken worden. Iemand met een afgeronde Nederlandse secretaresseopleiding kan zo in Spanje laten zien op welk NQF- en EQF-niveau zij/hij is gekwalificeerd. Maar het werkt ook andersom. Iemand die in Estland een ICT-opleiding heeft afgerond kan met behulp van het NQF van Estland en het EQF aantonen wat zijn kwalificatie waard is in Nederland. Dit verhoogt de kansen van werknemers op de Europese arbeidsmarkt en helpt werkgevers om gekwalificeerde medewerkers te vinden buiten het eigen land.

5. De instrumenten van het Bologna proces

Komen tot één hoger onderwijsruimte, hoe doe je dat? Naast de invoering van de cycli en het ontwerpen van kwalificatieraamwerken, zijn er verschillende instrumenten om de samenwerking en mobiliteit binnen Europa te faciliteren. De twee belangrijkste instrumenten van het Bologna proces zijn het *European Credit Transfer and Accumulation System* (ECTS) en het Diplomasupplement (DS).

5.1. ECTS

Het *European Credit Transfer and Accumulation System*, kortweg ECTS, is een systeem dat erop gericht is om het onderwijs op studentgeoriënteerde wijze te organiseren, de transparantie van het hoger onderwijsaanbod te verhogen en de doorstroming van studenten te bevorderen.

ECTS is een systeem dat is bedoeld:

- om het ontwikkelen en aanbieden van hoger onderwijsprogramma's waarin het leren van de student centraal staat (*student-centred learning*) te ondersteunen;
- om het hoger onderwijs op een meer transparante wijze te beschrijven, door het definiëren van de leeruitkomsten van opleidingen als geheel, en van de leereenheden waaruit een opleiding bestaat;
- om het gemakkelijker te maken dat studenten op verschillende plaatsen (in binnen- en buitenland) studeren en behaalde studiepunten (ECTS-credits) erkend krijgen.

De eerste bouwstenen van ECTS werden gelegd in 1989, in het kader van het Europese mobiliteitsprogramma Erasmus, dat in 1987 van start was gegaan. Men beseftte dat een meer uniforme structuur van het Europese hoger onderwijs de mobiliteit van studenten en docenten zou bevorderen. ECTS was er dus in eerste instantie op gericht om de internationale uitwisseling van studenten en docenten beter te laten verlopen.

Toen in 1999 het Bologna proces van start ging, was ECTS inmiddels zodanig bekend, dat de brede invoering van het systeem tot een van de hoofddoelstellingen van het proces werd benoemd. De toepassing van ECTS is belangrijk voor de kwaliteit van het onderwijs. Het systeem wordt in detail uitgelegd in de [ECTS Users' Guide](#).

5.2. ECTS-onderdelen

5.2.1. ECTS-credits

ECTS-credits zijn gebaseerd op de werkbelasting en gerealiseerde leeruitkomsten van een student. Aan een voltijds studiejaar worden 60 ECTS-credits (studiepunten) toegekend; 1 ECTS-credit staat voor 25 tot 30 uren werkbelasting. De in Nederland veel gehanteerde term European Credit (EC) wordt niet gebruikt binnen ECTS. In veel landen zal dan ook de term EC niet worden herkend. Het is beter om te spreken van ECTS-credit.

In de Nederlandse Wet op het hoger onderwijs (WHW) is vastgelegd dat een studiejaar 1680 uur omvat; 1 ECTS-credit staat daarom voor 28 uur werkbelasting. In een aantal Bolognalanden is, net als in Nederland, op nationaal niveau vastgelegd welke werkbelasting bij 1 ECTS-credit hoort. Dit is lang niet overal 28 uur. In Oostenrijk en Italië staat 1 ECTS-credit bijvoorbeeld voor een studiebelasting van 25 uur, in Finland voor 27 uur en in Hongarije en Duitsland voor 30 uur. In sommige Bolognalanden zijn er geen nationale afspraken; hier wordt het overgelaten aan de individuele hoger onderwijsinstellingen.

In het Verenigd Koninkrijk wordt geen gebruik gemaakt van ECTS, maar van CATS (Credit Accumulation and Transfer System). Dit systeem is gebaseerd op 120 credits voor een voltijds studiejaar. 1 ECTS-credit staat dus in theorie gelijk aan 2 CATS-credits. De praktijk is echter anders: 1 CATS-credit staat voor slechts voor 10 uur werkbelasting.

In het merendeel van de landen buiten Europa, wordt wel gebruik gemaakt van studiepunten, maar die zijn meestal gebaseerd op contacturen en niet op werkbelasting. Het vergelijken en omrekenen van studiepunten is daardoor niet eenvoudig.

5.2.2. ECTS Course Catalogue

De ECTS Course Catalogue is een onderwijscatalogus die het totale onderwijsaanbod van een hoger onderwijsinstelling omvat. Het biedt informatie op drie verschillende niveaus:

- informatie over de instelling;
- informatie over alle opleidingen die een instelling aanbiedt;
- informatie over alle individuele leereenheden (*learning units*), waaruit opleidingen zijn opgebouwd.

Deze catalogus dient online beschikbaar te zijn en vormt daarmee een belangrijk instrument om (inter)nationale studenten te informeren over het onderwijsaanbod van een instelling. Het is daarnaast ook een belangrijke informatiebron voor decanen van middelbare scholen, ingeschreven studenten, (toekomstige) werkgevers van (ex-) studenten en andere betrokkenen.

In de *ECTS Users' Guide* staan gedetailleerde richtlijnen over welke informatie in de ECTS Course Catalogue dient te worden opgenomen. Daarnaast is er in Nederland een brochure beschikbaar die de vertaalslag heeft gemaakt van de Europese richtlijn naar het Nederlandse hoger onderwijs. Twee punten zijn van bijzonder belang; deze zullen we hier toelichten.

1. Toegankelijkheid van informatie

De ECTS Course Catalogue hoort op de website van een instelling, zodat die voor iedereen is in te zien. Vaak kiezen instellingen ervoor om alleen algemene informatie en informatie over de opleidingen online te publiceren, terwijl informatie over de leereenheden op een afgeschermd deel van de website staat. In het kader van het Bolognaproces zijn echter afspraken gemaakt over het transparant maken van het onderwijsaanbod. Dit betekent dat ook informatie over onderwijseenheden vrij toegankelijk hoort te zijn.

2. Taal

De informatie in de ECTS Course Catalogue dient minimaal aangeboden te worden in een *widely-spoken language*. Voor een Nederlandse hoger onderwijsinstelling betekent dit dat informatie niet alleen in het Nederlands beschikbaar is, maar ook in het Engels. Dit geldt niet alleen voor de algemene informatie over de instelling, maar ook voor informatie over de opleidingen en de leereenheden.

Dit kan een punt van discussie zijn, omdat niet iedereen het zinvol vindt om informatie over onderwijs dat in het Nederlands wordt gegeven ook in het Engels beschikbaar te maken. De ECTS Course Catalogue is echter niet alleen bedoeld als informatiebron voor (aankomende) studenten, maar voor een bredere doelgroep. Het past bij de Bologna-afspraken over transparantie binnen het hoger onderwijs om informatie ook in het Engels te geven.

5.2.3. ECTS Grading Table

De ECTS Grading Table is een integraal onderdeel van ECTS. Een ECTS Grading Table biedt een overzicht van de statistische verdeling van met een voldoende afgeronde studieresultaten. Deze worden berekend aan de hand van behaalde studieresultaten van studenten in een bepaald vakgebied, in een bepaalde periode.

Het doel van de ECTS Grading Table is om inzicht te bieden in de cijfercultuur van een land, een instelling, of een opleiding. Het is voor Nederland een belangrijk instrument omdat Nederland een behouden cijfercultuur kent.

In Nederland worden cijfers toegekend op een schaal van 1 tot 10. Daar wordt dikwijls de volgende uitleg bij gegeven:

10	uitstekend
9	zeer goed
8	goed
7	ruim voldoende
6	voldoende
5	twijfelachtig/zwak
4	onvoldoende
3	zeer onvoldoende
2	slecht
1	zeer slecht

Wat deze tabel niet laat zien is hoe vaak deze cijfers worden gegeven. Statistische analyses leren dat de cijfers 1 en 2 en de cijfers 9 en 10 niet bijzonder vaak worden gegeven. Dit geeft dus aan dat we in Nederland slechts een beperkt deel van de cijfers die we kennen daadwerkelijk gebruiken. Dit wordt duidelijk als een instelling ECTS Grading Tables gaat maken.

Een ECTS Grading Table geeft namelijk aan welk percentage van een bepaalde groep studenten een bepaald (voldoende) cijfer heeft gekregen. Bijvoorbeeld:

The following is an illustrative example of a grading table:

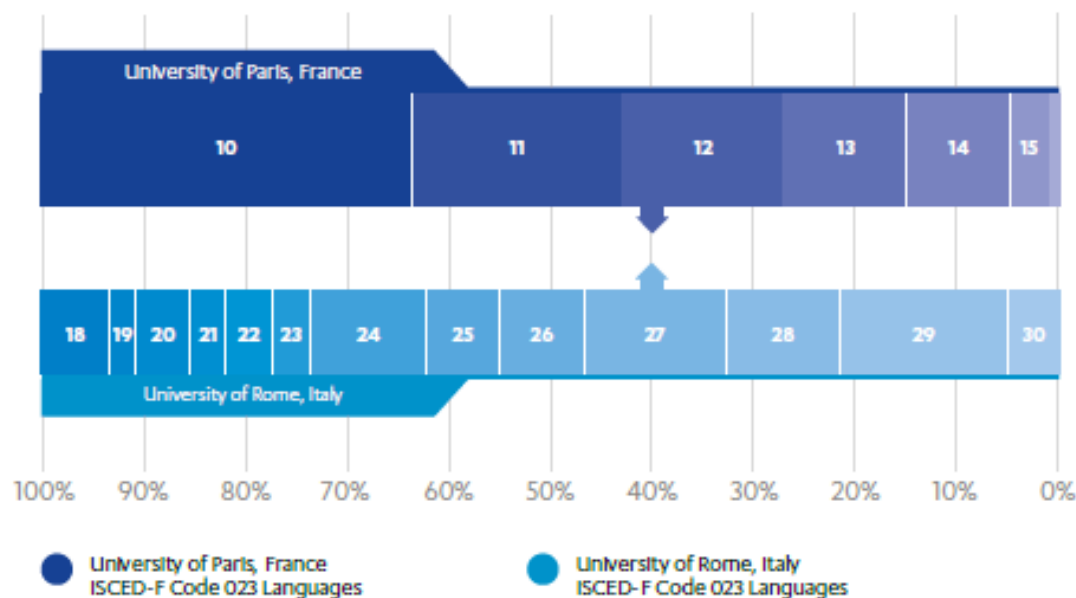
Grades used in institution (from highest to lowest passing grade)*	Number of passing grades awarded to the reference group	Percentage of each grade with respect to the total passing grades awarded	Cumulative percentage of passing grades awarded
10	50	5%	5%
9	100	10%	15%
8	350	35%	50%
7	300	30%	80%
6	200	20%	100%
Total:	1,000	100%	

Afbeelding 5: Voorbeeld van een ECTS Grading Table.

Toepassing

De ECTS Grading Table is niet alleen een instrument waarmee een student de waarde van zijn cijfers kan laten zien. Hiermee kunnen instellingen ook de cijfers die studenten bij een andere instelling hebben behaald op een onderbouwde manier omzetten naar een cijfer van de eigen instelling.

Het voorbeeld hieronder laat zien dat een student die het cijfer 12 heeft behaald tijdens een studieperiode aan een Franse universiteit, op zijn thuisinstelling in Italië het cijfer 27 verdient te krijgen.

Afbeelding 6: Voorbeeld van toepassing van conversie via twee Grading Tables.

Om een dergelijke vergelijking te kunnen maken is het noodzakelijk dat de partnerinstellingen die studenten uitwisselen allebei ECTS Grading Tables hebben opgesteld.

Egracons

Het project Egracons heeft een *web-based tool for grade conversion* ontwikkeld. Instellingen kunnen hun Grading Tables uploaden en via de Egracons *tool* de omrekening uitvoeren.

5.3. ECTS en ECVET

ECTS is ontwikkeld voor en wordt gebruikt binnen het hoger onderwijs. Voor het Europese beroepsonderwijs is ECVET ontwikkeld. ECVET staat voor European Credit System for Vocational Education and Training. Het is in 2009 gelanceerd als een Europees systeem voor erkenning van elders behaalde leerresultaten in het beroepsonderwijs, waaronder het Nederlandse mbo. De invoering van ECVET werd door de Europese Commissie ondersteund.

In 2020 heeft de Europese Commissie besloten tot het intrekken van de aanbeveling om ECVET binnen het Europese beroepsonderwijs in te voeren. ECVET zal als gevolg daarvan grotendeels verdwijnen. De ontwikkelde instrumenten voor het faciliteren van de internationale uitwisseling van leerlingen voor studieperiodes en stages zullen worden ingepast in het Erasmus+ programma. Het advies dat ten grondslag ligt aan dit besluit kun je [hier](#) vinden.

5.4. Diplomasupplement

Een tweede instrument van het Bolognaproces is het diplomasupplement. De onderwijsministers van de Bolognalanden hebben afgesproken dat afgestudeerden niet alleen een getuigschrift krijgen, maar ook een diplomasupplement (DS). Het gaat dus om het uitgeven van een extra document dat erop is gericht om het behaalde diploma te contextualiseren.

De Europese Commissie, de Raad van Europa en UNESCO/CEPES hebben voor het diplomasupplement een model ontwikkeld. Volgens dit model bestaat een diplomasupplement uit acht onderdelen, die elk bestaan uit een aantal subonderdelen. Instellingen mogen hun diplomasupplement zelf vormgeven, maar moeten de volgorde van de (sub)onderdelen, de formulering daarvan en de daarbij behorende nummering handhaven. De 'vaste' volgorde van de onderdelen en subonderdelen is van belang om het voor de gebruikers zo gemakkelijk mogelijk te maken om diplomasupplementen van verschillende afgestudeerden te vergelijken. Het diplomasupplement dient automatisch en kosteloos te worden verstrekt.

In Nederland is het DS verankerd in de Wet op het hoger onderwijs. Volgens de WHW zijn alle hoger onderwijsinstellingen verplicht aan hun afgestudeerden, naast het getuigschrift, een diplomasupplement te geven dat is opgesteld volgens het vastgestelde Europese format.

6. Kwaliteitszorg

Een van de doelstellingen van het Bolognaproces is het verbeteren en het waarborgen van de kwaliteit van het hoger onderwijs EHEA. Naast de meer technische stappen als het harmoniseren van de gradenstructuur en het opstellen van kwalificatieraamwerken, is een gedeeld kader voor kwaliteitszorg in het hoger onderwijs van belang.

Toen de Bolognaverklaring in 1999 werd ondertekend, bestond er in veel deelnemende landen nog geen kwaliteitszorgsysteem voor het hoger onderwijs. Het eerste moment waarop kwaliteitszorg op de Europese agenda kwam, was in 2003. In het Berlin Communiqué werd toen door de onderwijsministers van de Bolognalanden onderschreven dat de primaire verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het hoger onderwijs bij de instellingen zelf ligt. Via nationale wetgeving kan een minister invloed uitoefenen op hoe hoger onderwijsinstellingen die verantwoordelijkheid waarmaken.

6.1. Richtlijnen in het kader van het Bolognaproces

In 2005 werden tijdens de ministeriële conferentie in Bergen de *European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG)* vastgesteld. In dit document zijn de Europese afspraken vastgelegd over de manier waarop hoger onderwijsinstellingen de kwaliteitszorg moeten organiseren. Daarnaast staan er ook richtlijnen in voor de externe kwaliteitszorg door nationale en internationale kwaliteitszorgorganisaties, zoals bijvoorbeeld de NVAO. In 2015 zijn deze richtlijnen geactualiseerd.

In 2008 werd het *European Quality Assurance Register (EQAR) for higher education* opgericht. In dit register worden kwaliteitszorgorganisaties opgenomen die volgens onafhankelijke experts voldoen aan de eisen die in de ESG zijn beschreven.

Een volgende stap werd genomen in 2015 tijdens de ministeriële conferentie in Yerevan. Toen werd de *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes in the EHEA* vastgesteld. Deze Europese aanpak onderstreept het belang van intensieve samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen door het ontwikkelen en aanbieden van *joint programmes* in Europa. De meest vergaande vorm van een *joint programme* leidt tot een gemeenschappelijk diploma, ook wel een *joint degree* genoemd. De *European Approach* maakt het mogelijk op Europees niveau *joint programmes* te laten accrediteren.

6.2. Nationale verschillen

Ondanks de afspraken op Europees niveau, zijn er op het gebied van kwaliteitszorg grote verschillen tussen de Bolognalanden. In veel landen in Europa, vindt accreditatie plaats op het niveau van de hoger onderwijsinstelling als geheel.² Een hoger onderwijsinstelling die in die landen is geaccrediteerd, is zelf verantwoordelijk voor de kwaliteit van alle opleidingen

² Landen met instellingaccreditatie: Vlaanderen, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Italië, Letland, Luxemburg, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, Schotland, Spanje, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland.

die worden aangeboden. Er is geen sprake van accreditaties op het niveau van de opleiding, zoals dat in Nederland nog wel het geval is.

Afbeelding 7: Het belang van kwaliteitszorg.

6.3. De stand van zaken in Nederland

Op basis van de ESG heeft de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) de Nederlandse kwaliteitskaders ontwikkeld. Ze actualiseert deze geregeld: op dit moment is het kader van 2018 van kracht. Het *Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland 2018* onderscheidt de accreditatie van nieuwe en bestaande opleidingen.

Wanneer een hoger onderwijsinstelling een nieuwe opleiding wil starten, moet deze vooraf worden geaccrediteerd. Dit gaat via een toets nieuwe opleiding (TNO). Hoger onderwijsinstellingen kunnen alleen bekostiging krijgen na een positief besluit op de TNO. Voor bestaande opleidingen is een opleidingsaccreditatie verplicht; deze moet elke zes jaar worden vernieuwd.

Naast de opleidingsaccreditaties kunnen hoger onderwijsinstellingen sinds 2011 deelnemen aan een instellingstoets kwaliteitszorg (ITK). Dit is een periodieke, externe en onafhankelijke beoordeling van de interne kwaliteitszorg van een instelling. Deelname aan de ITK is niet verplicht, maar een instelling die een positief oordeel op de toets krijgt, heeft daarvan voordelen bij de accreditatie van individuele opleidingen. De meeste hoger onderwijsinstellingen streven er daarom naar om een ITK te doorlopen.

De NVAO is de organisatie die in Nederland zowel de opleidingsaccreditatie als de ITK uitvoert.

7. Erkenning

Voor het bevorderen van internationale mobiliteit is het belangrijk dat landen elkaars diploma's en kwalificaties erkennen, of het nu om uitwisseling gaat, om doorstroming of om aansluiting op de arbeidsmarkt. De erkenning van kwalificaties die in het buitenland zijn behaald, is een belangrijk streven binnen de *European Higher Education Area*. De EHEA kan alleen een open onderwijsruimte zijn, wanneer behaalde kwalificaties op een transparante en betrouwbare manier worden beoordeeld en erkend. Het begon allemaal met een verdrag: de Lissabon Erkenningconventie.

7.1. Lissabon Erkenningconventie

De totstandkoming van de Lissabon Erkenningconventie (*Lisbon Recognition Convention*) in 1997 was een belangrijke stap om de erkenning van kwalificaties te verbeteren. Het is een internationaal juridisch raamwerk dat is opgesteld door de Raad van Europa en UNESCO en is inmiddels ondertekend en geratificeerd door bijna alle Europese landen en een aantal andere landen, waaronder Australië, Canada en Nieuw-Zeeland.

De conventie stelt dat een diploma dat in een van de ondertekenende landen toegang geeft tot hoger onderwijs, ook in de andere landen toegang geeft tot hoger onderwijs. Voor alle aankomende studenten gelden dezelfde voorwaarden. Alleen als er een substantieel verschil kan worden aangetoond, mag toegang worden geweigerd.

De conventie heeft ook tot doel om de toegang tot de internationale arbeidsmarkt te verbeteren. Werknemers die in het bezit zijn van een kwalificatie die het mogelijk maakt om een bepaald beroep uit te oefenen in eigen land, moeten met deze kwalificatie ook in andere landen die mogelijkheid hebben.

7.2. Automatische erkenning van leerprestaties

De uitgangspunten van de Lissabon Erkenningconventie zijn verder uitgewerkt in de *EU Council Recommendation on promoting automatic mutual recognition of higher education and upper secondary education and training qualifications and the outcomes of learning abroad*, die in 2018 werd aanvaard.

Dit document stelt dat een student die een onderwijsprogramma of delen van een onderwijsprogramma ergens anders heeft afgerond (bv. bij een andere onderwijsinstelling in eigen land of bij een onderwijsinstelling in het buitenland), 'automatisch' toegang moet krijgen tot vervolgopleidingen. De term 'automatisch' leidt in dit verband wel eens tot verwarring. Het betekent niet dat een hoger onderwijsinstelling een student op basis van zijn reeds behaalde diploma's of certificaten altijd moet toelaten tot een vervolgopleiding. Een hoger onderwijsinstelling mag aanvullende eisen stellen en mag ook een selectieprocedure toepassen. Maar dat mag alleen wanneer er sprake is van substantiële verschillen tussen de toelatingseisen voor een bepaalde opleiding en de vooropleiding van de student.

7.3. ENIC-NARIC

Er zijn twee netwerken die een belangrijke rol spelen in de erkenning van kwalificaties: het *European Network of Information Centres (ENIC)* en het *NARIC Network (National Academic Recognition Information Centres)*. Deze werden al in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw opgericht. Alle Bolognalanden hebben een of meer organisaties die tot deze netwerken behoren. In Nederland is het ENIC-NARIC ondergebracht bij Nuffic.

De netwerken hebben tot doel om informatie te geven over:

- de erkenning van buitenlandse diploma's en kwalificaties;
- het onderwijssysteem in eigen land en dat in andere landen;
- mogelijkheden om in het buitenland te studeren.

De onderwijsministers van de BeNeLux hebben in 2015 de afspraken uit de Lissabon Erkenningconventie bevestigd door nadere afspraken te maken over onderlinge automatische erkenning van diploma's. In 2015 ging het alleen om de bachelor en master; in 2018 werden het Associate degree en het doctoraat hieraan toegevoegd.

8. Relatie met het Erasmusprogramma

Er is geen formele link tussen het Bolognaproces en het Erasmusprogramma. Toch hangen beide nauw met elkaar samen.

8.1. Het Erasmusprogramma

In eerdere hoofdstukken kwam het Erasmusprogramma al voorbij. Het Erasmusprogramma is het belangrijkste subsidieprogramma van de Europese Unie voor onderwijs, training, jeugd en sport. Erasmus richt zich op alle onderwijssectoren en de jeugd- en jongerensector. Het is opgericht in 1987 om de samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen in Europa en de uitwisseling van studenten en docenten en staf te bevorderen. Daarnaast bestonden er programma's voor samenwerking binnen andere vormen van onderwijs, zoals het basis-, beroeps- en volwassenenonderwijs. Deze programma's hadden de namen Comenius, Leonardo da Vinci, en Grundtvig. Later zijn deze programma's samengevoegd onder één overkoepelend programma: het Leven Lang Leren programma. In 2014 werd dit het Erasmus+ programma.

Het Erasmus+ programma biedt allerlei mensen de kans om kennis en ervaring op te doen of te delen bij organisaties en instellingen in verschillende landen. Het kan gaan om de uitwisseling van leerlingen, studenten, docenten, staf en volwassenen tussen onderwijsinstellingen in Europa, maar ook daarbuiten. Ook ondersteunt het programma buitenlandse stages. Verder biedt Erasmus+ mogelijkheden voor het opzetten van internationale samenwerkingsprojecten tussen onderwijsinstellingen, waarbij ook bedrijven en overheidsinstellingen betrokken kunnen zijn. Het kan gaan om projecten gericht zijn op innovatie, maar ook op het gezamenlijk leren en op het delen van ervaringen en succesvolle praktijken. Ook stimuleert Erasmus+ dat jongeren worden betrokken bij het jeugd- en jongerenbeleid op lokaal, nationaal en internationaal niveau.

8.2. Erasmus Charter for Higher Education

Hoewel er dus geen formele link is tussen het Bolognaproces en het Erasmusprogramma, maakt het Bolognaproces wel gebruik van de kennis en ervaring die in het kader van het Erasmusprogramma zijn opgedaan. Zo is het *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)* een van de belangrijkste verworvenheden van het Erasmusprogramma en nu ook een van de hoekstenen van het Bologna Process.

Bij de start van het Erasmus+ programma (2014-2020), werd de samenhang tussen het Bolognaproces en het Erasmusprogramma verstevigd door de invoering van het *Erasmus Charter for Higher Education (ECHE)*. Hoger onderwijsinstellingen die wilden participeren in het Erasmus+ programma moesten eerst het ECHE toegekend krijgen. Door het ondertekenen van het ECHE committeerden hoger onderwijsinstellingen zich aan het implementeren van Bologna-instrumenten, zoals ECTS en het diplomasupplement. Dit zorgde er (mede) voor dat het Bolognaproces zich niet alleen afspeelde op het niveau van de overheden. De instellingen kregen een belangrijke taak in het implementeren van het Bolognaproces op het niveau van de instellingen, en daarmee van de student en de docent.

Bij de start van het huidige Erasmus+ programma (2021-2027), moesten alle hoger onderwijsinstellingen die aan het programma wilden deelnemen opnieuw een ECHE aanvragen.

8.3. Nieuwe elementen binnen het Erasmus+ programma (2021-2027)

Bij de start van het nieuwe Erasmus+ programme bleek dat de samenhang tussen het Bolognaproces en het Erasmus+ programma onverminderd groot was. Via het Erasmus+ programma stimuleert de Europese Commissie de doelstellingen van het Bolognaproces en spoort ze hoger onderwijsinstellingen aan om daar werk van te maken.

Het programma heeft enkele belangrijke prioriteiten voor de programmaperiode 2021-2027, waaraan gesubsidieerde activiteiten moeten bijdragen: inclusie & diversiteit, digitalisering, en Green Erasmus+ (duurzaamheid, milieu en klimaat). Met het tekenen van het ECHE hebben hoger onderwijsinstellingen toegezegd om met deze prioriteiten aan de slag te gaan.

Daarnaast is er binnen het nieuwe programma veel geld beschikbaar gesteld voor het ontwikkelen van zogenaamde *European Universities*. Nadat dit idee door president Macron van Frankrijk in 2017 werd gelanceerd, is het op Europees niveau breed omarmd en zijn er inmiddels diverse plannen van samenwerkende instellingen beloofd met een subsidie uit het Erasmus+ programma.

De Brexit, het vertrek van Groot-Brittannië uit de Europese Unie, zijn van grote invloed op de Europese samenwerking binnen het hoger onderwijs. Het Verenigd Koninkrijk neemt niet meer deel aan het nieuwe Erasmus+ programma. De internationale mobiliteit van en naar het VK en de samenwerking met Britse hoger instellingen is dan ook afgenomen. Het VK heeft het *Turing Scheme* gelanceerd, dat financiële ondersteuning biedt voor internationale activiteiten in Europa en daarbuiten. Dit programma staat echter alleen open voor Britse onderwijsorganisaties en studenten.

9. Hoe gaat het verder?

Tussen 1998 en 2020 zijn er veel stappen gezet voor de implementatie van het Bolognaproces en het inrichten van een Europese hoger onderwijsruimte. Hoe gaan de komende tien jaar eruitzien? In november 2020 vond er weer een conferentie plaats van de onderwijsministers van de landen die in het Bolognaproces participeren. Uit de slotverklaring van de conferentie bleek dat men prioriteit wil geven aan thema's als inclusiviteit, duurzaamheid, innovatie en digitalisering.

Het hoger onderwijs in de Europese hoger onderwijsruimte moet beter toegankelijk worden voor allen, ongeacht religie, seksualiteit, huidskleur, sociaal-economische achtergrond, of handicap. Ook zal van het hoger onderwijs innovatiekracht verwacht worden, opdat zij een betekenisvolle bijdrage kunnen blijven leveren aan het oplossen van de wereldwijde maatschappelijke uitdagingen van de komende decennia. De *Sustainable Development Goals* zullen daarbij een referentiekader en inspiratiebron zijn.

Het digitaliseringsproces in het hoger onderwijs zal een aantal ingrijpende gevolgen hebben. Mede als gevolg van de Covid-19 pandemie, heeft de toepassing van online en blended onderwijsvormen een enorme impuls gekregen, niet alleen lokaal, maar vooral ook internationaal. Het is nog onduidelijk wat de gevolgen hiervan op lange termijn zullen zijn. Zal de internationale mobiliteit van studenten weer op het oude niveau komen? Welke verschuivingen zullen we gaan zien? En wat zijn de gevolgen voor de internationale mobiliteit van docenten en onderzoekers?

Andere belangrijke ontwikkelingen zijn:

- The *European Student Card initiative (ESCI)*, dat bestaat uit de introductie van de *European Student Card*, de Erasmus+ app en *Erasmus without Paper (EWP)*. EWP verplicht het hoger onderwijs om hun Erasmus+ administratie volledig te digitaliseren door aansluiting op het EWP-netwerk, waardoor digitale gegevensuitwisseling op Europees niveau kan plaatsvinden.
- Het idee om te komen tot een (beperkt aantal) *European Universities* – het zogenaamde *European Universities initiative*. De ambitie is dat er in 2024 60 *European Universities* zijn, die ruim 500 hoger onderwijsinstellingen omvatten, wat neerkomt op ruim 10% van het totale aantal hoger onderwijsinstellingen in Europa.
- De toenemende aandacht voor gezamenlijke (internationale) onderwijsprogramma's. Binnen het hoger onderwijs wordt al langer gewerkt aan *Joint* en *Double Degree Programmes*, maar er is nu ook een plan om te komen tot *European Degree Programmes*.
- De ontwikkeling van *micro-credentials* en de internationale afspraken die hierover gemaakt worden.

In Nederland is daarnaast een aantal thema's actueel, zoals het toenemend aantal hoger onderwijsopleidingen dat in het Engels wordt aangeboden en de instroom van internationale studenten. Ondanks de maatschappelijke kritiek op een aantal van deze ontwikkelingen, onderstreept de Nederlandse minister van onderwijs de waarde van internationalisering voor de student, de onderwijsinstelling en voor de Nederlandse

kenniseconomie, als ook de betrokkenheid van Nederland bij het Bolognaproces en de Europese hoger onderwijsruimte.

Bronnen / meer lezen

Hoofdstuk 2:

- Afbeelding 1: Bron: <http://www.ehea.info/>
- European Higher Education Area official website: <http://www.ehea.info/>
- Overzicht verklaringen ministeriele conferenties: <http://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiqués.html>.
- Eurydice rapport 2020: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c90aaf32-4fce-11eb-b59f-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-183354043>
- Zie voor de meest actuele TRENDS & ESU rapporten: <https://eua.eu/resources/publications/757:trends-2018-learning-and-teaching-in-the-european-higher-education-area.html> en [Bologna With Student Eyes 2020 - European Students' Union \(esu-online.org\)](http://www.esu-online.org)

Hoofdstuk 3:

- Afbeelding 2: Bron: <http://www.ehea.info/index.php>.
- Afbeelding 3: Bron: Nuffic.
- Nederlandse regeling titulatuur hoger onderwijs: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0018486/2018-12-04>

Hoofdstuk 4:

- Afbeelding 4: Bron: www.nlqf.nl.
- QF-EHEA: http://ehea.info/media.ehea.info/file/WG_Frameworks_qualification/85/2/Framework_qualificationsforEHEA-May2005_587852.pdf
- EQF: http://ehea.info/media.ehea.info/file/Framework_for_qualifications/69/0/EQF-LLL-2008_596690.pdf
- NLQF: www.nlqf.nl. Tip! Bekijk vooral ook het korte informatie filmje dat je hier kunt vinden.

Hoofdstuk 5:

- Afbeelding 5: Bron: ECTS User Guide.
- Afbeelding 6: Bron: ECTS User Guide.
- ECTS User Guide: [ECTS User's Guide 2015 \(ehea.info\)](http://www.ehea.info/ECTS%20User's%20Guide%202015)
- TUNING: <http://tuningacademy.org/reference-points>.
- TUNING project Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe (CALOHEE): <https://www.calohee.eu>.
- UK *Benchmark statements*: <https://www.gaa.ac.uk/quality-code/subject-benchmark-statements>.
- Nederland landelijk opleidingsprofiel: <https://www.vereniginghogescholen.nl/profielenbank>
- Brochure Nederlandse implementatie van de ECTS Course Catalogue: <https://www.erasmusplus.nl/sites/default/files/assets/Downloads/2017/ho/FABOTO/ects%20course%20catalogue%20in%20practice.pdf>
- Egracons: <http://egracons.eu>

- Instructie voor het opstellen van het DS t.b.v. Nederlandse hoger onderwijsinstellingen. Deze is te vinden op de [website](#) van het Nederlandse NA Erasmus+.

Hoofdstuk 6:

- Afbeelding 7: bron: www.neth-er.eu.
- Beoordelingskader NVAO: https://www.nvao.net/files/attachments/.89/Beoordelingskader_accreditatiestelsel_hoger_onderwijs_Nederland_2018.pdf

Hoofdstuk 7:

- De [EAR HEI manual](#) is een praktisch handboek voor *admissions officers*. Hierin worden de principes van de Lissabon Erkenningconventie uitgelegd en geïllustreerd met praktische voorbeelden.
- Op de website van [Nuffic](#) vind je beschrijvingen van buitenlandse onderwijssystemen, met een vergelijking naar het Nederlandse niveau. Ook staat er informatie voor onderwijsinstellingen over het aanvragen van een diplomawaardering.
- Op www.enic-naric.net vind je informatie over andere Europese ENIC en NARIC centra.

Hoofdstuk 8:

- De Europese Commissie website over het Erasmus+ programma: https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus_en.
- Het Nederlands Nationaal Agentschap Erasmus+: <https://www.erasmusplus.nl/>.

Hoofdstuk 9:

- European Universities initiative: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area/european-universities-initiative_en
- Erasmus Student card Initiative: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/european-student-card-initiative>
- Digital Action plan: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan>
- European Digital Credentials for Learning: [European Digital Credentials for Learning | Europass](#)
- Micro-credentials: <https://microcredentials.eu/>

Heeft u nog vragen? Neem dan contact op met José Ravenstein van het Nederlandse NA Erasmus+ (jrvstein@erasmusplus.nl).